

SZALAY KÁROLY

Arcok törött tükörben

WÜRTZ ÁDÁM IKONJAI

Ádinak becézték, mindig Ádámnak szólítottam, ahogyan ő is engem Károlynak. *Hazánk tájain* című rézkarc sorozata volt a diploma munkája; akkortájt ismertem meg, amikor befejezte a főiskolát. *Kőbéka* nevezetű kalóz vitorlásomon ültem Szentiványi Lajos festőművésszel, aki lemutatott a vízre:

- Az a fej ott Würtz Ádám, roppant tehetséges, nagy ígéret.

Ha nem tévedek, Szántó Tibor ragadta magával, és első munkája gyermek-könyv illusztráció volt, Mark Twain vagy talán Beecher-Stowe. Első honoráriumát megkapva, vitt a Szép utca sarkán lévő régiségboltba, annak is az emeleti részére. 1953-ban. Tavasszal-e vagy ősszel, nem tudom, de arra emlékszem, szikrázó napsütésben loholtunk végig a Kossuth Lajos utcán és fönt a galérián bágyadt fények égtek, és a fal mentén, kétoldalt vagy kétszer tíz méter hosszan, lapjukra állított ikonok. Több száz. A kisebbek, a harmincszor húsz-huszonöt centisek negyven és nyolcvan forintért, a közepesek és a nagyok, a hatvanszor nyolcvanas körüli méretek, száz, kivételesen százötvenért.

Mint a delirium tremenses, remegő kézzel csapott le a fatáblákra, lapozott közöttük, egyet-egyet kiemelt, véleményemet kérdezte, félretett néhányat, mormogott magában, aztán visszatette a sorba némelyiket, mást emelt ki helyette.

Mesebelien elképesztő volt a választék. Aranyhátteres orosz ikonok, ezeket nem szerettem, ezek nekem túl hidegek, merevek, kemények voltak, de voltak délies posztbizánci származékok, persze csak a tizennyolcadik, tizenkilencedik századból, akadt köztük észak-görögországi és olyan is, amelyen az itáliai és a bizánci stílus keveredett. Előtérben merev figurák, háttérben üde rózsaszín városfalak, apró képzugban fölszikkasztó korareneszánsz tájképpel, Szent Györgyök fehér lovakon, Krisztus Pantokrátor, egyik kezében könyvvel, apró kockákra osztott ikonok, a „menologion”-ok, a liturgiai naptár szerint a szentek életének jeleneteivel. Adám a komorabb, barnás tónusú szenvedéstörténeteket csudálta, az én kedvenceimet nem, a vidámszínű giottós falak előtt játszódozó epikusabb előadású ikonokat. Volt ebben némi igaza, mert a derűs itáliai motívumok, mintha idegen test maradtak volna a görög, a bolgár, a szerb, az orosz fatáblákon. Ezért szerethette később a primitívebb kivitelű, de drámai erejű és népi ihletésű román ikonokat.

A délelőtt ráment a válogatásra, a csemegézésre, a különféle ikoniskolák stílusának a fölismerésére, illetve csak találgattuk, hogy melyek lehetnek az egyes iskolák jegyei. Meg azt is csak találgattuk olykor, mely képek tartozhatnak közös műhelyhez. Végül megállapodott a megvásárolandó anyagban; lehetett vagy tizenöt fatábla, kicsi is, nagy is, vegyesen. Sorba rakta őket, nézegette, közelről, messzebről, egyet-egyet visszarakott, másikat tett a helyébe, hallatlan türelemmel és odaadással.

Aztán fogta az egészset, darabonként visszahelyezte őket az egyik sor végére, nyögve, sóhajtva fölegyenesedett, rámnézett és azt mondta:

– Ezerötszáz forintot kaptam. Ennyibe került volna ez a húsz ikon. És ennyibe kerül a túloldalon egy kétszemélyes rekamié. Az albérletben nincs tisztességes fekhelyünk. Klárinak minden reggelre megfájdul a dereka.

Szó nélkül otthagytott és átvágott a Kossuth Lajos utca – akkor még gyér – forgalmán keresztül a túloldalra.

Barcsay

Már egyetemista korunkban jártunk műteremről műteremre Dévényi Ivánnal, a később híres műgyűjtővel. Módszeresen foglalkoztunk képzőművészettel. Hallgattuk Cs. Szabó Lászlót a Képzőművészeti főiskolán, hallgattuk a művészettörténeti és a régészeti tanszék előadóit, akkor még azok a személyek nem az ávéhától nyerték el képesítésüket, és persze minden mennyiségben olvastunk szakirodalmat, régit és újat, Lyka Károlyt éppenúgy, mint Kállay Ernőt – A természet rejtett arcát például, vagy az Európai Iskola broszúrait, amit egy népi írók köréhez tartozó lelkész, Szij Rezső adott ki.

Műteremvándorlásaink során jutottunk el Barcsayhoz. Egy alkalommal éppen Kossuth-díja átvétele utáni hetekben. Azt hiszem, még a Benczúr utcai, udvari sötét és agglegény-rendetlen műterem lakásában fogadott, tőle szokatlanul kitörő lelkesedéssel, bár, ha jól emlékszem, Ivánka vett tőle már valami parasztasszonyfejes komor hangulatú kis festményt.

– Uraim! Önök a világ legboldogabb emberét látják! Az egész Kossuth-díjamat festményekre költöttem. Mind Mednyánszky!

Ha jól emlékszem, darabonként ezerkétszáz vagy ezerötszáz forintért. Ma egy Mednyánszky-olaj akkor is másfél és hárommillió között van, ha hamisítvány.

Áttuszkolt bennünket a kisebbik szobába, ahol a széken, a földön, a falon, a szekrény tetején sorakoztak a remekművek.

– Arról ábrándoztam egész életemben, hogy idővel hozzájutok egy Mednyánszky-rajzhoz legföljebb. És íme! Nézzenek körül.

Körülnéztem és megszámláltam a festményeket. Egy kép hiányzott a Kossuth-díjhoz. Rákérdeztem.

– Igaz, igaz – mondta halkán. – Egy kép árába, ezerötszáz forintomba került az új fekhely. Rossz sodronyágyon aludtam, nem bírta már a derekam.

Azt is megmutatta. Mármint a rekamiét. A kor divatja szerinti, behemót, beépített lámpás, széthúzható szörnyeteg volt. A mai Mednyánszky-árak szerint kétmillió forintért legalább.

Az anatómus Barcsay

Akkor törtünk rá éppen, amidőn nagy, kerek ebédlőasztalán (lehet, hogy nem az volt, de így emlékszem a monstrumra) anatómiai rajzait rendezgette. Vagy a drapéria albumhoz készített vázlatait. Nagy lelkesedéssel magyarázta, mennyi küzdelmébe került egy-egy izomköteg, érhalózat részlet, csontforma pontos megrajzolása. Kiss Ferenc 1946-ban megjelent anatómiai atlaszát is megmutatta, ezt tartotta a legjobbnak, jobbnak, mint a német, az angol egyetemi tankönyveket. Azt hiszem, „konzultált” is Kiss professzorral ez ügyben. Ezt a tényt azért jegyeztem meg, mert a fordulat éve előtti időkben a különböző karok hallgatói keresztbe jártak órákra. Mi hallgattuk Kiss Ferenc anatómiai óráit, az orvosjelöltek hallgatták Hajnalt, Horváth Jánost, Pais Dezsőt, a filozófus Kornis Gyulát.

Akkorra már Barcsay túl volt jó néhány nonfiguratív, „absztrakt” és izmusos korszakán, és titokban ismét kacérkodott a nonfigurációval, azért titokban, mert a hivatásosság azt átmenetileg nem kedvelte. És Barcsay bevallottan gyáva ember volt. Persze az időpontok összemosódnak már bennem, lehet, hogy a legsötétebb ötvenes években történt ez, de én mindenesetre megkérdeztem tőle: ugyan mester! Minek töri magát ezekkel a naturalista részletigazságokkal? Úgyis elnagyoltan fest, ha nem éppen konstruktivista vagy geometrikus szögletesen, akkor kifejezetten nonfiguratív módon.

Azt hittem, menten kidob bennünket pimasz megjegyzésem miatt, de komolyan válaszolt:

– Elvont szellemiségű képeim művészi hitelét éppen az adja meg, hogy a háttérben, mögöttük, ott van anatómiai tudásom is. Csak az merészseljen Picasso-módra elrajzolni egy kezet, egy lábat, egy fejet, aki tökéletesen tisztában van az anatómiával. Más különben képi fejlődésemnek megvan a maga logikai útja, függetlenül anatómiai tanulmányaimtól. Ha ezt az utat járom végig, eljutok végeredményként a fehér vásznon fehér négyzet című kompozícióig.

Mertem volna neki megmondani: ez már lejárt lemez mester! Málevics már az első világháború előtt eljutott oda!

Mint ismeretes, később ő is. Egy kiállításon ült fehér vászna előtt, és ájultan fogadta a gratulációkat: rozzant volt már és hiú és érzékeny.

Ádám és a parasztkorok

Aki ismeri Würtz Ádám Művészetét, rögtön fölismeri rajta a dunántúli népművészet ihletését, azt a fantasztikus mesevilágot, amely belengi a szelíd dombok tövében meghúzódó falvakat, azokat a groteszk rajzos bővöleteket, amelyek jellemzik a paraszti faragásokat, tükröket, használati tárgyakat, bútorokat. Mintha csak első diploma munkája nyomában járt volna, járta az országot, jártuk az országot, rácsudálkoztunk apró-ékszerdoboz templomokra, nemesi kúriákra, a dunántúli klasszicista építészetre, de a parasztkorok házakra is. A műemléki felügyelőség katalógusa alapján kerestük meg a védett épületeket, s így jutottunk el Zalába (nem a megyébe, hanem a faluba).

Meglepetten tapasztaltuk, hogy az egyik védett parasztkor homlokzatú ház lakatlan. A kiskapu félig nyitva. Bekiabáltunk, majd beléptünk a gazfölvérte udvarra. Olyan volt az épület, mintha a műemléki emberek tervezték volna. Kezdődött az utcai tisztaszobával, a szabad kéményes konyhával és előtérrel, folytatódott az ugyancsak abból nyíló hálósobával vagy kishálószobával. Azután a kamra, a színek, az istállók, az ólak, a ketrecek, az utcai emberlakta résztől lépcsőzetesen alacsonyodtak s végül belesimultak a gyümölcsös és a zöldészes kertbe. Ezt a fajta építkezési módot láttam Podolinban is. A kis város főtere egyemeletes reneszánsz homlokzatú házakból állott. A csehszlovákok 1945 után elűzték onnét a cipszereket, s az ékszerdoboz kis paloták homlokzatát bevakolták szürke malterrel. Az emeletes épületrészek mögött hasonlóképpen helyezkedtek el a gazdasági épületek, s végül belesimultak a kertekbe, a legelőbe, a szántókba, illetve a hátsó gazdasági utacskába. A társzerek, az állatok szükségszerűen hátul közlekedhettek. Ott láttam először a múlt pusztulását – nagyban –, amit itt ebben a kis gyönyörű parasztkorban, kicsiben.

Ádám minden apró részletet észrevett. A faragott deszkadíszeket, az oszlopok lábazatát és fejezetét, az ereszalja fadaragványait, az ablakkeretek formáit, itta magába a motívumokat, amelyek aztán egyszer előbukkantak képein.

Bementünk az üres szobákba, a keményre döngölt agyagpadlók meg sem rebbentek az elhagyatottságban, de a falak repedeztek, mállott a vakolat, a sötétbarnára mázolt ablakfák azonban ellenálltak az időnek. Az egyik betört ablaküveg mögött kicsi, gömbalakú üvegpilácsot leltem. Ilyesféle hiányzott a gyűjteményemből.

- Tedd el, mit aggályoskodszt? - nevetett Adám. - Ha ez a gyönyörű ház nem kell senkinek, gondold, hogy a falusi boltban kapható két filléres pilácsra igényt tartanak?

Aztán egy félig leszakadt, megrepedt faragott és festett deszkalapot, szemöldökfát? mutatott, ujjával követve a kacskaringósan szép vonalvezetést, a formai ötleteket.

Egy alkalommal Szombathelyen, Bálint Endrével néztem meg egy néprajzi kiállítást, Zsennyéről vittem át kocsival, s nem feledem a meglehetősen urbánus Bálint Endre lelkesedését. Ott is efféle festett és faragott deszkatöredékek, falusi templomok kazettás-mennyezetdarabjai voltak kiállítva. Nem hiszem, hogy tévednék, ha azt hinném, ezek után kezdett festeni deszkadarabokra, s kazettás-mennyezetszerű, ikonosztáz-féle képeit is ezek után csinálhatta, mindenféle szürrealisztikus motívumokkal és szentendrei formai elemekkel, vasrács mintákkal. Itt jegyzem meg, hogy érdemes lenne egyszer összevetni, hogy Würtz és Kondor Béla és Bálint Endre szürrealizmusa mennyiben gyökerezhet a népi művészet szürrealizmusában és mégis, mennyire és mi-
ben tér el egymástól.

Helyre kell igazítanom saját magam. Bálint akkoriban már régen festett deszkadarabokra, és egy alkalommal, ismét csak Dévényivel jártunk nála, akkor már nem Jaksival lakott társbérletben, mutogatott nekünk afféle ikontöredék-festményeket és mondta is, hogy a Szombathelyen látott paraszti festmények megerősítették abban, jó úton kutakodik. A famennyezetek, a parasztfestmények másodlagos hatással voltak rá, inkább Szentendre szerb ikonjai indíthatták meg képzeletét. Mellesleg Szentendre nem szerb város. Oda csak később menekültek szerbek a török elől, csak a kádári-aczéli kultúrpolitika próbálta ezt a várost is elorozni a magyar múlttól. Legszebb műemléke máig is a dombtetőn a középkori magyar templom, amit tudatosan hanyagoltak el, nem óvták, nem restaurálták. Jöttünk volna ki a házból éppen, amidőn a nyitott ajtóban megállt, mondhatni, a kijáratot eltorlaszolta egy kékfestő vászon szoknyás parasztasszony, kezében vasvillával.

- Az elvtársak a műemléki irodából jöttek?

- Nem.

- Hát akkor mit keresnek itt?

- Művészek vagyunk és szeretjük a szép falusi épületeket - válaszolt Adám. - Ki kezeli ezt a házat? Beroppan a tetőgerinc! Egy telet se bír ki.

- Hát akkor mégiscsak az irodából valók? - kérdezte, inkább fenyegetően, mintsem kíváncsian. - Máskülönben a tulajdonos én vagyok. De maguknak ehhez semmi közük.

- Isten ments, hogy közünk legyen hozzá! - mondtam. - De hol tetszik lakni?

- Ehhez sincs semmi köze, de megmondom. Ott ni. Tavaly építettük.

Közben kijöttünk az udvarra, s kiláttunk a kiskapun. A túloldalon ronda, részben még vakolatlan, sátortető ház, a fal homlokzati részén kívülre ragasztott színes fürdőszoba csempékkel, s amint később megvizslattuk, a ház mögött semmi istálló, semmi ól, semmi kamra, semmi góré. Kert is alig és gazos, műveletlen.

- És azért hagyta oda ezt a gyönyörű, arányos, ízléses épületet? - kérdezte döbben-
ten Adám.

A széle-hossza testes nő ripacsos képe, mint a mérges pulyka, elvörösödött.

– Mi köze magának ehhez? – fortyant föl. Azt hittem, a még mindig kezeügyében lévő vasvillával oldalba vágja Ádámot: – Egy tízesért odaadom a műemléki hívatallal együtt. Ingyér is, ráadásnak a hívatalt. És lakják benne csak az úr! Majd megtudja milyen az, ha télen rohad a fal az ágy mögött a víztől!

Balczó

Ádámmal jártuk az országot, főleg a Dunántúlt, és gyűjtöttük a népművészeti tárgyakat. Még azokban az időkben, amikor ez a tevékenység csak kevesek szenvedélye volt. Kapcsolatban is voltunk néhányukkal, Pécsi Sándorral, a színésszel, Rudnyánszky Istvánnal az újságíróval, akinek hatalmas üvegikon gyűjteménye volt, Román Józseffel, akik minduntalan elképesztő történetekkel rukkoltak elő. Csak egyet: találtak egy csirkeóiban itatónak használt 17. század eleji habán tálat, trágadomb alá elrejtett barokk szobrot. Kettő lett a történetből. Tröster Verával, a festőművésszel, aki később Svájcba disszidált, a szentendrei Hemző Ilonával, Göbolyöséssel. De szakmai ismeretségi körünk kiterjedt Erdélyre, a Felvidékre is. Erdélyben a nagyszerű marosvásárhelyi Bandi Dezsővel, aki megszervezte ott a naiv művészeket, a bánfihunyadi Bogdán családdal – nemcsak csodálatos hutaüveg gyűjteményük volt, hanem a ház, amelyben laktak, 17. századi nemesi kúria volt.

A későbbiekben azután hiénák is lecsaptak a kallódó népművészeti tárgyakra, de még az ő tevékenységük is értékelhető, mert nélkülük rengeteg műalkotás veszett volna kárba. Hivatalosan, de csak suba alatt azt sugalmazta a hatalom, hogy nemcsak a magyar, hanem a népi is értéktelen. Egyáltalán megkezdődött a vidéki, a falusi, a népi kultúra fölszámolása, elvették a falutól identitását, s nem adtak mást helyette. A nyugati turisták bagóért vettek faliorákat, rokkákat, cserépedényeket, de tálasokat, szuszékokat, tékákat is. A vámparancsnokság egy darabig elnézte, hogy szállítják külföldre ezeket az értékeket, gyakran a kirabolt kastélyokból származó tárgyakat is, aztán hirtelen megtiltották a kivitelt. A hegyeshalmi átkelő előtt azután kilométer hosszan, az árokban hevertek az elhajigált kincsek, mert a buta nyugati turista nem ismerte föl, ha vámot, büntetést fizet a határon, akkor is szinte ingyért jut a dolgokhoz. Volt, aki össze is törte a rokkát vagy a bokályt, mielőtt eldobta volna, az épen maradt darabokat azután a hiénák csempészték át a határon.

A népművészeti értékek herdálásáról éppen a Tiszatájban írtam cikket, amire válasza a Népszabadságtól érkezett: E. Fehér Pál lenacionalistázott. Mintha a kancsók, köcsögök, tékák sovíniszták, revansisták lettek volna. De az értékmentés érdekében nem történt semmi. Az eszmeileg érintettek, a hasonlóképp gondolkodók sem álltak ki mellettem, illetve az ügy mellett. Talán csak Szij Rezső, aki viszont sohasem gyűjtött néprajzi dolgokat.

Kalandozásaink során – Ádámmal – szinte darabról darabra gyűjtöttem össze egy zöld szemes kályhát, a reneszánsz főúri kályha póriás változatát, amelyben a csempe mélytányérszerű öble, mélyedése megmaradt, csak az öblöt átfogó, áttört figura hiányzik róla.

Ezeket a csempéket a Balatonfelvidéken, Zalában, Somogyban gyűjtöttem össze, emiatt a zöld káprázatoson sok és gyönyörű, megannyi változatában pompázik a kályha. Sokkal nagyobb gond volt a pártázat, a korona, vagyis a „fejfedő” beszerzése. Egy kályha pártázata nyolc-tíz darabból áll, de mivel semmire sem használható, azt összetörték. Ádám mérhetetlen türelemmel autózott velem, mintha az ő személyes érdeke lett volna a pártázat megszerzése. Végül is összeadtuk a megtett utat; nem kevesebb, nem több: hatszáz kilométernél.

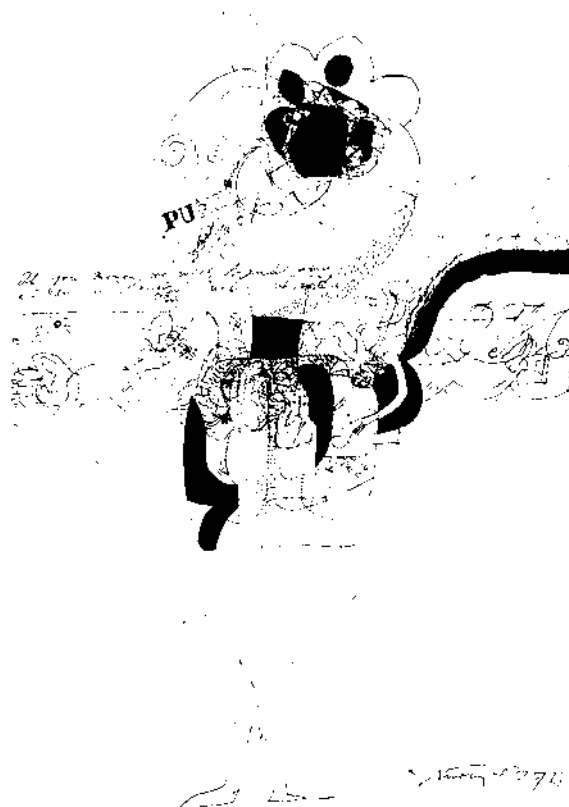
A már kész kályhát látta meg nálam Tóth László biológus, neki Pötyi, a fenyvesi régiségkereskedő szerzett vagy kettőt, és őnála Vérteskozmán szeretett bele Balczó András ebbe a kályhatípusba. Azzal az utánfutóval utazott le Pötyivel Berzencére, amiben a lovait szokta volt szállítani. Pötyit szegényt, a házaló ószerest kerülték a helybeliek, de amidőn Balczó magára maradt a főtéren, odament hozzá egy fekete fejkendő parasztasszony.

Mire Pötyi üres kézzel visszatért kereső kereskedő körútjáról, négy teljes cserép-kályha volt az utánfutóban. Volt amelyiken évszám és magyar címer is akadt.

Fizetni akarván, az asszonyok nem fogadtak el tőle egy fillért sem, mondván: hát azt meg hogy képzeli, Balczó úr! Annyi de annyi örömet szerzett nekünk, ez a legkevesebb, amivel meghálálhatjuk.

Ötusa világbajnok és berzencei parasztasszonyok. A történet olyan szép, hogy immáron legenda. Nem Balczótól hallottam, a berzenceiektől, akiknél Ádámmal jártam néhány hónappal később.

Mondhatnám azt is, Dunántúl zezugait Ádámmal ismertem meg. Ádám elment örökre, de a zezugokat halhatatlanná tette rajzain. Ha hiszik, ha nem, a Rómeó és Júlia és a Szentivánéji álom illusztrációin az együtt látott dunántúli motívumokat ismerem föl: a shakespeare-i mesevilágban a pannóniai csodavilágot.

WÜRTZ ÁDÁM: W. SHAKESPEARE: SZENTIVÁNÉJI ÁLOMHOZ I.